

Catalunya ciutat 2030: territori creatiu, paisatge emprenedor, valors i reptes

Per Francesc Muñoz

Observatori de la Urbanització de la UAB (dir.)

Màsters Degree in Landscape Intervention and Heritage Management (dir.)

Departament de Geografia, Universitat Autònoma de Barcelona, UAB.

Tercer Congrés d'Economia i Empresa de Catalunya.

Eix 11: Medi ambient i sostenibilitat.

Tema: Territori i natura.

Subtemes:

- Catalunya ciutat: equitat i territori.
  - Urbanisme i reversibilitat.
  - Noves visions sobre el paisatge i el patrimoni com a font de valor (subtema proposat per l'autor).
-

Ni camp ni ciutat: urbanització

El creixement de la urbanització ha fet que les antigues ciutats, físicament acotades en el territori, legalment limitades en la seva extensió i clarament identificables com a excepcions en un paisatge agrícola o natural sense urbanitzar, s'hagin multiplicat sobre un espai que ja ha esdevingut metropolità de manera definitiva. Així, les formes urbanes i els paisatges canònics de referència que sempre hem associat a la ciutat –els carrers, els edificis, els llocs de consum–, s'han acabat fent omnipresents i avui apareixen fins i tot en aquells territoris que fins ara no havien estat urbanitzats; i amb ells també han aparegut aquelles funcions urbanes –del comerç al transport passant per l'oci i el turisme– que son avui dia part de la realitat quotidiana d'un espai urbanitzat, lax i extens, on els usos urbans s'hibriden amb les preexistències del territori.

Aquella vella diferenciació entre ciutat i territori, entre l'urbà i el paisatge, es mostra així als nostres ulls borrosa fins esvair-se, de manera que, des del parabrises de l'automòbil o la finestreta de l'avió, el que endevinem no es una altra cosa que un territori discontinuament urbanitzat; un paisatge intermitent on es van multiplicant els nous paisatges de rodalia.

Un territori que integra llocs i paisatges diferents: uns de més urbanitzats, altres de menys construïts, però tots ells utilitzats intensament. La vida urbana, que al segle XIX s'entenia com quelcom característic de la ciutat i que era substancialment diferent a la vida que tenia lloc al camp, ha acabat per estendre's així de manera total al territori, també a Catalunya.

La urbanització del camp: el camp urbanitzat

Sens dubte, aquesta ocupació del territori s'ha vist propiciada per l'acceleració i la intensificació dels processos de creixement urbà que han anat modelant la forma de les regions urbanes des de la segona meitat del segle passat. Així, la urbanització dels espais agrícoles propers a les àrees més densament poblades; la contínua urbanització dels territoris costaners o de muntanya o la construcció dels espais lliures entre ciutats son algunes de les modalitats que aquesta contínua urbanització del territori ha anat presentant amb el pas del temps.

Però si haguéssim de triar un procés que resumís la idea de la urbanització del territori durant les últimes dècades potser aquest seria el de la urbanització dispersa. La vella definició de la dispersió urbana que Venturi, Scott Brown i Izenour, escrivien el 1972 a les primeres pàgines de *Learning from Las Vegas*, cobra així en el moment actual nova rellevància:

“..un nuevo tipo de forma urbana que emerge en América y Europa, y es radicalmente diferente de la que hemos conocido; estamos mal preparados para abordar esa forma, y hoy, desde nuestra ignorancia, la denominamos ramificación urbana (*urban sprawl*)”.

Una rellevància que deriva del fet que aquesta dispersió no es presenta ja a una escala urbana –a les vores de les ciutats– sinó que mostra una clara dimensió regional –cobrint territoris més extensos i allunyats de les ciutats de major grandària–.

Aquesta ‘urbanització regional dispersa’ (Muñoz, 2011) representa avui dia de manera fidel el que no és res més que l’últim correlat del creixement de les ciutats: la urbanització del camp o, el que és el mateix, l’aparició del camp urbanitzat.

Efectivament, el camp actual acull encara les activitats agropecuàries i el treball de la terra però, de manera progressiva, els espais agraris s’han anat configurant com un contenidor d’usos urbans. Tan és així que, en no poques regions urbanes, el paisatge característic de l’activitat agrària no és ja res més que el suport estètic necessari per a mantenir els fluxos globals del turisme també a l’escenari del camp. Els antics paisatges agrícoles, que fins i tot havien servit a geògrafs i antropòlegs per a diferenciar la cultura i la forma de vida dels llocs, han anat així, a poc a poc, donant pas a entorns caracteritzats per la proliferació de carreteres secundàries i centres comercials; pàrquings i àrees residencials de cases unifamiliars; *outlets* i granges-escola; circuits de velocitat i depòsits de caravanes; parcs eòlics o fotovoltaics i plantes de reciclatge de residus urbans; estacions transformadores elèctriques i radio-estacions de telefonia mòbil; aeroports regionals i centres penitenciaris; parcs temàtics i la més àmplia i variada gama de *resorts* de turisme rural. Un conjunt d’escenaris territorials que constitueixen la punta de llança de les noves formes que ha anat prenent la urbanització sobre el territori i que, malgrat diferir en orientació funcional i dimensió territorial, tenen tots ells en comú el fet de fer-se presents sobre els dominis territorials d’allò que, de manera ambigua, hem anomenat i encara anomenem com ‘camp’.

La conclusió final de tot això no pot ser una altra: conceptes com camp i ciutat, entesos de manera antònima durant el segle passat, es mostren avui més aviat com moments diferents d’un mateix i homònim relat. Lluny, per tant, de les imatges idíl·liques, bucòliques o romàntiques, heretades de la tradició de l’art i la literatura, la urbanització del camp mostra de manera vehement i ubicua al territori el que potser és una autèntica i nova revolució cultural, doncs negar la dicotomia entre camp i ciutat representa, en definitiva, el final de la separació entre cultura rural i cultura urbana i, probablement, per extensió, el principi d’una nova cultura *rurbana* total.

La urbanització regional dispersa a Catalunya

Catalunya no ha restat al marge d'aquestes dinàmiques territorials. El territori metropolità a Catalunya no es ja el resultat únicament de grans concentracions de població a grans ciutats.

La panoràmica global del procés d'urbanització esdevingut durant els últims 40 anys a Catalunya representa així una general i progressiva dispersió de la urbanització a totes les ciutats catalanes però, especialment i peculiar, a aquelles que no s'havien caracteritzat especialment per les tendències d'urbanització en moments anteriors.

Aquesta dispersió al territori dels assentaments i les activitats econòmiques ha donat forma a la urbanització de manera ben diferent a la famosa imatge del creixement urbà en 'taca d'oli'. Una munió de 'taques d'oli', més que una de sola, mostraven ja a la dècada del 1990 a Catalunya una estructura del poblament caracteritzada i definida per la dispersió urbana: formes urbanes alternatives a la concentració i que contradeien en gran mesura la imatge de la ciutat compacta, densa i contínua.

Aquesta dilatació física de l'espai urbà construït i de les dinàmiques de suburbanització, fan que les ciutats intermèdies, primer, i el territori dels municipis de grandària poblacional més petita, més tard, hagin assistit a l'aparició del que Richard Ingersoll va anomenar el 1999 com 'paisatges de la dispersió' (*sprawlscapes*), caracteritzats pel disseminat dels elements que anteriorment conformaven de forma concentrada l'hàbitat i l'ordre visual de l'ambient construït urbà¹.

Aquella *rurbanització* que Gerard Bauer i Jean-Michel Roux havien intuït a la dècada del 1970², no només és ja un fet sinó que presenta característiques morfològiques i funcionals sensiblement diferents que fins i tot posen en qüestió l'origen del mateix terme. Així, els autors definien llavors la *rurbanització* explícitament com el retorn dels habitants urbans als espais periurbans de caràcter més rural des de finals de la dècada del 1960 i a partir del desig de viure més a prop del camp i les noves possibilitats que ofería el desplaçament en automòbil. Era, així doncs, una definició certament lligada a les tendències contraculturals que varen donar lloc a la idea del *neorruralisme*.

---

¹ Tot això no obstant, aquestes intenses dinàmiques de dispersió de la urbanització, no han estat tampoc obstacle per a que les ciutats més grans hagin tornat a guanyat població i a experimentar dinàmiques urbanes de creixement durant la última dècada del segle XX i fins a l'actual crisi econòmica. Així, després de dècades de pèrdues acumulades i d'haver inspirat imatges tan explícites com la idea del *urban decline*, les ciutats més grans, sobreexposades a tendències d'ordre general com les migracions transnacionals, han pogut tornar a augmentar el nombre dels seus habitants al mateix temps que es produïen, de forma simultània i paradoxal, els processos de dispersió urbana.

² Vegeu Bauer, Gerard ; Roux, Jean-Michel (1976) *La rurbanisation ou la ville éparpillée*. Editions du Seuil, Paris.

Però, com s'ha dit abans, la dispersió de la urbanització ens mostra un escenari on, més que l'ocupació neorrural dels espais periurbans, el que s'observa és l'encabiment funcional i morfològic del paisatge agrari en l'estructura socioeconòmica d'una metròpolis multiplicada sobre el territori. Més que d'espais *rurbans* caldria parlar més aviat d'una autèntica urbanització del camp, amb un abast molt més ampli que inclouria situacions com, per exemple, les dinàmiques de emigració residencial a municipis més petits en funció del preu més assequible de l'habitatge o de l'accessibilitat a vivendes de major superfície a un mateix preu a municipis més llunyans dels centres urbans de major jerarquia. Constants que han definit l'evolució de no poques ciutats catalanes durant les últimes dècades del segle XX i fins la meitat de la dècada del 2000, tot just abans de la crisi econòmica actual.

Un exemple de l'abast certament colpidor d'aquestes dinàmiques residencials metropolitanas sobre el territori es mostra a la **figura 1**, on es pot apreciar com el nombre de municipis de la província de Barcelona amb valors màxims d'habitatges principals pendents de pagament va passar de només 17 a un total de 157 en només 10 anys, entre 1991 i 2001.

Peatges de la urbanització regional dispersa: més desplaçaments per anar més vegades i per més raons a més llocs que estan més lluny

En una gran mesura, la nova producció d'habitatge, i en concret de tipologies edificatòries de baixa densitat, ha estat absorbida a Catalunya per famílies novingudes procedents de municipis més grans que han trobat en aquests nous parcs construïts millors condicions d'habitabilitat, confort i qualitat de l'entorn, en uns casos; o majors superfícies habitables a un preu similar en relació a les trames urbanes compactes de les ciutats més grans, en uns altres.

Així, mentre que als 311 municipis de la província de Barcelona es va construir una mica més del mig milió d'habitatges entre 1985 i 2005 (542.796 unitats), la xifra corresponent als 947 municipis de tot Catalunya mostra un total de pràcticament un milió d'unitats construïdes en aquest període (962.487 habitatges). És a dir, els territoris tradicionalment allunyats de les tendències clàssiques d'urbanització i representats per la resta de municipis de les comarques de Girona, Lleida i Tarragona van comptabilitzar en el sumatori d'aquest període ben bé la mateixa quantitat d'habitatges construïts que les àrees de major tradició urbana i metropolitana del país (419.691 habitatges).

Un cicle constructiu que obeeix a dues dinàmiques principals: d'una banda, la progressiva urbanització de les àrees de muntanya, d'interior i costaneres a tot Catalunya. D'una altra banda, i sobretot, la importància de la construcció d'habitatges a les capitals provincials, les ciutats intermèdies i els caps de comarca, els quals han generat igualment al seu voltant processos de construcció dels municipis mitjans i fins i tot petits propers, tot definint una munió de petites corones d'expansió de la urbanització arreu del territori.

Així, la mitjana de 3 habitatges nous construïts per hora al territori de major centralitat metropolitana, a la província de Barcelona, van perfectament de la mà dels 6 habitatges nous construïts per hora en el global de Catalunya al període 1985-2005³.

El territori configurat pels municipis de grandària intermèdia i petita a Catalunya mostra, així doncs, la coincidència territorial entre, d'una banda, la construcció del territori i, d'una altra banda, l'arribada de noves poblacions procedents de les ciutats més grans. Qualsevol anàlisi estadística d'aquest territori mostra a més a més com es tracta dels llocs on la pujada de la població resident va de la mà d'augment pel que fa a d'altres paràmetres de gran significació territorial, com els límits de consum d'aigua domèstica, dels desplaçaments obligats o de la motorització.

De fet, una important part proporcional de la insostenibilitat ambiental de molts municipis de Catalunya té a veure amb la forma en que les poblacions es desplacen al territori per a treballar, accedir a serveis o gaudir del seu temps lliure. Els guanys que representa el predomini creixent del transport públic col·lectiu als centres urbans de major rellevància es veuen així contradits amb l'absolut predomini de l'automòbil com el mitjà de transport més utilitzat als territoris metropolitans de menor jerarquia. En altres paraules, a mesura que ha anat augmentant la urbanització del territori, la necessitat de cobrir més distàncies en les activitats quotidianes fa que s'enregistren cada vegada més desplaçaments i és això el que explica l'exacerbació de la mobilitat no ja únicament als entorns de les ciutats grans sinó a una escala clarament regional.

Algunes dades recollides a estudis i recerques rellevants mostren el caràcter general d'aquestes dinàmiques de dispersió de la població que afecten, de fet, gran part del territori i mostren clarament el pes important d'aquest procés sociodemogràfic en el canvi funcional, territorial i social de molts municipis intermedis i petits. Així, per exemple, entre el 2002 i el 2005, un total de 1.159.407 persones residents a la regió metropolitana de Barcelona van canviar la seva residència i es van traslladar a un altre municipi. D'aquests canvis de residència, més dues terceres parts (2 de cada 3 altes padronals) van tenir com a destinació un altre municipi de la mateixa regió metropolitana⁴.

---

³ Vegeu al respecte: Observatori de la Urbanització (2006) *El procés d'urbanització a Catalunya, 1985-2005: la producció del territori residencial segons tipologies edificatòries i superfícies construïdes*. (Departament de Territori i Sostenibilitat, Generalitat de Catalunya).

⁴ Vegeu, per exemple, López Redondo, Joan (2007) *Les migracions residencials extramunicipals a la regió metropolitana de Barcelona en el període 2002-2005*. Document de treball 29, Institut d'Estudis Territorials, Barcelona.

La ciutat multiplicada: de la Catalunya de les ciutats compactes a la Catalunya regional dispersa

Malgrat l'evidència actual d'aquests processos, la veritat és que en el context del territori català només s'han reconegut molt recentment, quan s'ha acabat de fer evident que aquell urbanisme de la densitat, que havia caracteritzat els debats i actuacions del planejament des de la dècada del 1980, no havia arribat, en realitat, ni a tot arreu ni en les mateixes condicions. Un esforç per a recuperar la ciutat compacta i qualificar l'espai públic dels centres urbans que, de fet, ha coincidit en el temps amb una urbanització dispersa, allunyada del discurs de la regeneració urbana i que, al mateix temps, ha anat colonitzant les perifèries fora ciutat i entre ciutats.

Una dada farà evident la coincidència en el temps d'aquests dos cicles divergents de construcció del territori: el 1987, tot just quan comença a funcionar l'*Àrea de Rehabilitació Integrada* (ARI) a la Ciutat Vella de Barcelona, quan arrenca definitivament el procés de recuperació de la ciutat històrica a la ciutat central que inaugurarà posteriorment l'anomenat 'model Barcelona'; és també quan més intensament s'està desenvolupant la urbanització dispersa amb tipologies edificatòries de baixa densitat a les perifèries metropolitanes.

L'afirmació no és gratuïta si es consideren algunes dades disponibles: així, entre el 1987 i el 1989 els habitatges unifamiliars van representar més del 45% del total construït a pràcticament la totalitat dels municipis de la província de Barcelona –a 304 sobre un total de 311–⁵. És a dir, només a 7 municipis l'habitatge unifamiliar va representar menys del 45% del parc d'habitatges edificat en aquells tres anys. Es tracta de xifres d'un passat recent que avançava el que avui corrobora l'experiència viscuda de les persones, en el sentit que és obvi com el paisatge fora ciutat a molts municipis de Catalunya mostra ja un caràcter definitivament allunyat de la imatge de la ciutat mediterrània, densa i compacta. En aquest sentit, les urbanitzacions de baixa densitat; l'especialització funcional i morfològica; o l'estandardització d'un territori produït en règim de monocultiu, representen dinàmiques que ja no són patrimoni de l'espai estrictament metropolità més proper a Barcelona sinó que caracteritzen actualment espais suburbans a tota Catalunya. És el territori entre ciutats intermèdies com Igualada, Manresa, Vilafranca o Reus, però també el de molts municipis als seus voltants, el que ens mostra com es configuren avui dia els nous paisatges de la dispersió.

L'anàlisi de la producció residencial des de la dècada del 1980, mostra força bé aquest model de producció de l'espai construït, caracteritzat per la proliferació de tipologies d'habitatge unifamiliar a una escala desconeguda a molts territoris i amb un ús real que no únicament es refereix a servir de segona residència sinó que correspon, en gran mesura, a una funció d'habitatge principal.

---

⁵ Vegeu al respecte Muñoz, Francesc (2007) "La producción residencial de baja densidad en la provincia de Barcelona". A Indovina, Francesco (coord.) *La ciudad de baja densidad: lógicas, gestión y contención* (p. 51-83). Diputació de Barcelona.

Les fotografies dels espais renovats a les ciutats històriques de Catalunya, rejuenides i renovades, han anat així acompanyades per la producció seriada dels paisatges de la dispersió, que s'han multiplicat arreu del territori i que assoleixen un clar protagonisme quan es comproven els volums i ritmes de construcció: així, les cases unifamiliars van representar més de la meitat de l'habitatge nou construït a 8 de cada 10 municipis de la província de Barcelona entre el 1987 i el 2001⁶. Dades més actuals mostren com la tendència es va accelerar durant els primers anys del nou segle. Així, entre el 2002 i el 2005 es van construir 40.281 cases unifamiliars a la província de Barcelona. És a dir, més de 10.000 unitats construïdes per any. Una producció que, a més a més, s'ha orientat vers les cases adossades, que han sumat volums mitjans de més de 7.000 unitats anuals amb una presència creixent als parcs d'habitatge dels municipis més petits, on comencen a apreciar-se clares tendències d'especialització: així, les viles de menys de 1.000 habitants, varen concentrar fins el 43% de les cases adossades construïdes entre el 1987 i el 2005 únicament als tres últims anys del període, des del 2002⁷.

En aquest sentit, l'anàlisi de les xifres de construcció d'habitatge de baixa densitat als 947 municipis del mapa català entre 1985 i 2005 encara son més clares:

- Pràcticament 1 de cada 3 habitatges nous construïts als municipis de Catalunya va ser una casa unifamiliar. En concret, les cases per una sola família van sumar un total de 289.887 habitatges sobre el total construït de 962.487.

- Entre 1985 i 2005, les cases unifamiliars adossades, tipologia edificatòria representativa de les dinàmiques de metropolització de manera molt més fidel que les cases unifamiliars aïllades, predominen de manera clara sobre aquestes últimes no només en el global de Catalunya, sinó també a cadascuna de les quatre províncies. Així, mentre que en el global de Catalunya les cases adossades representen el 18% del total de cases unifamiliars i les cases aïllades assoleixen un 12%, a Lleida, per exemple, s'arriben a construir fins a 3 cases adossades per cada nova casa aïllada.

- Entre 2003 i 2005 es va construir un total de 56.448 cases unifamiliars a Catalunya, la qual cosa representa una mitjana de més de 18.500 cases de baixa densitat per any). Pel que fa a la tipologia concreta de les cases adossades, es van construir més de 40.000 unitats (40.756) que representarien una mitjana anual de més de 13.500 cases a l'any.

---

⁶ Vegeu al respecte Muñoz, Francesc (2007) op cit.

⁷ Per a una visió aprofundida de la urbanització dispersa als municipis intermedis i petits en relació a qüestions territorials i socials vegeu Muñoz, Francesc (2011, coord.) *Estratègies vers la ciutat de baixa densitat: de la contenció a la gestió*. Col. Estudis, Serie Territori 9. Diputació de Barcelona, Barcelona.

En altres paraules, la urbanització regional dispersa ha portat l'habitatge de baixa densitat molt més lluny dels dominis de les velles 'urbanitzacions' construïdes durant les dècades del 1960 i 1970 als municipis de la regió metropolitana de Barcelona. En aquest sentit, la dècada del 1990 i els anys següents fins l'esclat de la crisi econòmica actual son absolutament rellevants per a explicar com parlem d'un fenomen molt més complex, estès al territori i que segurament ha configurat un nou estadi en l'evolució del procés d'urbanització a Catalunya.

La frontera del sòl no urbanitzable a Catalunya: les noves formes de la urbanització en el camp urbanitzat

El desenvolupament de la urbanització regional dispersa a Catalunya presenta però un altre tret distintiu de gran interès. També s'ha consolidat a partir de la posada en valor funcional del sòl no urbanitzable al voltant de les ciutats del país.

En efecte, l'anomenat normativament com 'sòl no urbanitzable' ha acabat acollint tota una sèrie de construccions, instal·lacions i infraestructures que, si be de manera discontinua, han multiplicat la seva presència als entorns no urbanitzats fora ciutat durant les últimes dècades. Unes implantacions que tot i no ser assimilables ni molt menys a la construcció urbana, si que responen a les necessitats i requeriments o be de l'economia o be de la sociologia de les ciutats (Muñoz, 2010). Dels dipòsits de caravanes a les plantes de tractament de residus; de les granges-escola als anomenats *outlets* comercials; dels *kartings* i circuits de velocitat a les diferents tipologies de plantes de producció d'energia; el paisatge agrari i els entorns anteriorment allunyats de les lògiques de la urbanització contemporània acullen cada vegada més elements que, sense pertànyer literalment a l'àmbit de l'urbà, son sens dubte resultat directe del procés d'urbanització.

De fet, des de la seva primera definició associada al sòl rústic a la Llei del Sòl del 1956, el que actualment entenem per sòl no urbanitzable ha anat ampliant els seus atributs i continguts en diferents moments de redefinició del seu règim d'ús.

No és ara el moment ni tenim tampoc l'espai per a discutir de manera aprofundida l'evolució del seu caràcter en termes normatius, però sí és d'interès subratllar que, des de la seva redefinició a la Llei del sòl del 1975, el sòl no urbanitzable sempre es va assimilar a aquella porció del sòl que no era urbà ni tampoc urbanitzable; aquell sòl que, en atenció a proteccions especials pel seu valor agrícola o ambiental o, simplement, per impossibilitat d'urbanitzar, no era, per tant, susceptible de ser incorporat al procés d'urbanització.

Al llarg del temps, per tant, ha primat la idea de mantenir les condicions naturals i el caràcter pròpiament rural amb la voluntat de conservació dels seus elements i de limitació dels aprofitaments més enllà dels de tipus agrícola, forestal o paisatgístic⁸.

Això no obstant, el sòl urbanitzable pot ésser també objecte d'actuacions específiques per a destinar-lo a les activitats o els equipaments d'interès públic que s'hagin d'emplaçar en el medi rural i que poden incloure des de tipus diversos d'infraestructures –d'accessibilitat, elèctriques, hidràuliques, de sanejament, tractament de residus o producció d'energia– a estacions de subministrament de carburant passant pels usos relatius a les activitats d'esbarjo l'aire lliure i turisme rural o camping.

Doncs be, en el context de la urbanització regional dispersa, aquestes possibilitats d'actuació sobre el sòl no urbanitzable han adquirit un paper gens residual durant els últims anys. Tan és així, que es pot argumentar el desenvolupament de formes d'urbanització que poc han tingut a veure amb els usos que l'espai urbà acostumava tradicionalment a posar sobre el territori en moments anteriors d'expansió urbana: no es tracta de nova construcció d'habitatge; ni de la localització d'implantacions productives; ni d'eixos terciaris, comercials, logístics o culturals. Tampoc parlem dels elements constitutius de la urbanització dispersa que s'han explicat a les pàgines anteriors.

Aquestes noves formes de la urbanització han bescanviat la natura tradicional del sòl no urbanitzable a partir de quatre grans processos que han caracteritzat l'evolució de les ciutats i el territori a Catalunya durant les últimes dècades:

- En primer lloc, una disposició a una escala territorial del que Gabriel Dupuy va anomenar fa anys com 'l'urbanisme de les xarxes' i que localitza en el sòl no urbanitzable nous usos com les radioestacions de telefonia mòbil.
- En segon lloc, una traducció regional dels dispositius d'oci que, a més a més, multipliquen el seu format, modalitat i tipologia –*outlets*, *paintballs* o circuits de velocitat– paral·lela a la multiplicació dels entorns que permeten l'ús del territori a temps parcial, especialment durant el cap de setmana, com passa amb les cases rurals, granges educatives o centres d'interpretació.
- En tercer lloc, una ampliació sectorial dels serveis i equipaments comunitaris de caràcter tradicional –com centres penitenciaris o plantes de tractament de residus– els quals demanden noves localitzacions que, gràcies a les millors condicions d'infraestructura i transport, poden ser força llunyanes.

---

⁸ Per a una explicació aprofundida sobre aquests aspectes vegeu Muñoz, Francesc (2010) "Els estudis d'Impacte i Integració Paisatgística: eina de gestió de les transformacions territorials". A Busquets, Jaume; Muñoz, Francesc (dir.) *Guia d'Estudis d'Impacte i Integració Paisatgística* (13-21). Departament de Territori i Sostenibilitat, Generalitat de Catalunya; Observatori de la Urbanització, Departament de Geografia, Universitat Autònoma de Barcelona.

- Finalment, una redefinició modal de l'aprofitament de recursos del territori, que amplia el ventall de implantacions més enllà de les activitats agràries i extractives i es refereix a sectors com la producció d'energia els quals proposen la construcció de camps eòlics o instal·lacions fotovoltaïques.

En resum, considerant tot el que s'ha explicat fins ara i com s'avançava anteriorment, es constata una estructura de la urbanització i dels espais urbanitzats a Catalunya certament complexa, força allunyada d'anteriors imatges més simples caracteritzades per la concentració de la urbanització en uns punts concrets del territori i seguint processos tradicionals d'expansió urbana. Sense que les ciutats hagin deixat de créixer i conquerir nous espais al seu voltant, al mateix temps, la urbanització regional dispersa ha representat un replantejament del model de procés d'urbanització tradicional a partir, com hem pogut discutir, de tres elements principals:

- La urbanització del camp i la progressiva hibridació i homogeneïtzació dels espais periurbans i suburbans a partir d'un gradient d'urbanització certament variable però al mateix temps comú al territori.
- La consolidació de la dispersió urbana i dels territoris de suport de l'habitatge de baixa densitat en situació clarament llunyana als centres urbans de major jerarquia, amb formats territorials molt més contundents i amb petjada territorial molt més àmplia que en moments històrics precedents.
- La posada en servei a partir de nous usos de franges de sòl no urbanitzable que presenten una estructura igualment dispersa al territori com a resultat de la progressiva integració de funcions en l'escala de l'àrea vasta que fa part del model de la urbanització regional dispersa.

La Catalunya de l'aire condicionat

L'any 1996, l'arquitecte Mario Galdensonas es referia de forma irònica a la dispersió de la urbanització i posava l'accent sobre l'estil de vida de les persones d'aquesta manera:

“...els que viatgen des dels barris exteriors van de les seves cases suburbanes unifamiliars amb aire condicionat, dins els seus cotxes amb aire condicionat, a les seves oficines amb aire condicionat, i d'aquestes a restaurants amb aire condicionat, i un altre cop al cotxe i a casa, des d'on aniran, en les estones de lleure, a comprar als grans centres comercials amb aire condicionat i, de tant en tant, als multicines amb aire condicionat.”

Galdensones no parlava llavors de Catalunya en absolut, ho feia de les grans conurbacions nord-americanes. Allà on el fenomen de la urbanització dispersa s'ha ja consolidat com el principal atribut del model urbà. Quasi 20 anys després, no deixa de sorprendre la familiaritat amb la qual podem llegir l'itinerari que descriu el paràgraf i pensar sobre el territori de les ciutats catalanes a partir d'ídèntiques claus.

Durant els últims trenta anys, el procés de requalificació i millora de les ciutats catalanes ha suggerit i enfortit la percepció d'una Catalunya feta de ciutats. Aquest és un patrimoni col·lectiu que l'urbanisme democràtic ha anat generant i que cal mantenir i posar en valor. Al mateix temps però, no és menys veritat que aquestes imatges han anat acompanyades de la progressiva consolidació de la urbanització regional dispersa que aquí hem pogut explicar pel que fa a algunes de les seves característiques primordials. Com s'ha dit al començament, la Catalunya urbana actual, no és només el resultat de les grans concentracions de població en uns punts concrets del territori, les grans ciutats. En conseqüència, es fa evident la necessitat d'un canvi pel que fa a les maneres d'entendre les dinàmiques urbanes i, sobretot, de com gestionar-les, orientar-les i planificar-les.

Com es desprèn fàcilment del que s'ha explicat a les pàgines anteriors, la demanda retòrica d'Ildefons Cerdà quan defensava eixamplar les ciutats compactes del segle XIX i demanava *Rurizad lo urbano, urbanizad lo rural*, s'ha fet realitat en el decurs del passat segle XX i hem, efectivament, urbanitzat el camp.

La Catalunya de les ciutats conviu així doncs avui amb aquesta altra Catalunya del camp urbanitzat. Amb la Catalunya de la urbanització regional dispersa. Un territori on cada vegada més habitants ni treballen ni consumeixen majoritàriament on resideixen, on aquesta mobilitat fa que al full de ruta quotidià no apareguin únicament els espais de la ciutat on es viu sinó molts altres fragments de territori. En aquest sentit, els accessos per autopista, els peatges, recorden certament a les antigues muralles que separaven la ciutat intramurs ara fa 150 anys. Els peatges, amb les seves barres que s'aixequen contínuament, vehicle rere vehicle, estableixen, de manera fins i tot icònica i gestual, el moment en el qual entrem o sortim de la Catalunya ciutat actual, la majoria de vegades des d'un interior amb aire condicionat.

La urbanalització: una Catalunya de paisatges *copy&paste*?

Una de las moltes contrapartides del procés d'urbanització extensiva que ha portat els usos i activitats urbans a les fronteres del sòl no urbanitzable, ha estat la relativa homogeneïtzació dels paisatges i la seva pèrdua de singularitat. És a dir, encara que pugui semblar una paradoxa, tal i com ho explicava Edward Relph el 1987, el paisatge de la ciutat actual sembla construir-se a partir de 'discontinuitats repetides de forma estandarditzada'.

És a dir, les interrupcions o discontinuïtats en el paisatge, derivades de l'extensió dispersa de la urbanització al territori, no només no asseguruen una major diversitat sinó que, ans al contrari, representen, en realitat, la seva repetició en formats espacials fàcilment reproduïbles i clonables amb absoluta independència del lloc.

Aquest paisatge sense pauses, on la discontinuïtat té una presència contínua, és el que caracteritza avui les perifèries i noves àrees urbanitzades a molts municipis de Catalunya. Trobem així cada vegada més dificultats per a apreciar la identitat pròpia dels llocs a través del seu paisatge. En un context on els paisatges semblen resultar d'una operació de *copy&paste* contínua, ens costa establir aquelles diferències derivades d'una història o una cultura del lloc. Ens és difícil distingir aquelles diferències que acostumaven a explicar la diversitat dels paisatges per què aquests es mostren als nostres ulls precisament més a partir del que van adquirint de similar i genèric que del que mantenen de singular i específic.

Parlem, així doncs, de com la dispersió de la urbanització ha resultat en el progressiu encaix del paisatges naturals i agraris en l'estructura morfològica i funcional d'una ciutat en realitat multiplicada sobre el territori. Lluny de mostrar diferències i límits ben dibuixats, aquest territori metropolità lax, aquesta 'ciutat multiplicada' (Muñoz, 2008), es mostra amb un perfil certament borrós, fet de discontinuïtats que es van repetint en l'espai de manera paradoxalment contínua, on la diversitat de situacions conviu amb la vehement i banal reproducció dels mateixos patrons paisatgístics, clarament independents de l'espai geogràfic i indiferents al lloc antropològic. Un paisatge metropolità fruit de processos d'urbanització ben diversos però que comparteixen a l'hora la lògica del *copy&paste*. Tant és així, que la consolidació de la urbanització regional dispersa ha deixat ja sense resposta la pregunta sobre on comencen i on acaben les ciutats.

En alguns casos, el que passa és que el tipus de vida que caracteritza el territori a llocs diferents es correspon en realitat amb el denominador comú del fet metropolità i, per tant, els paisatges tradueixen un estil de vida compartit, similar i estandarditzat a l'espai. En altres casos, el que succeeix és que les transformacions de les ciutats són tan intenses i en tan poc temps que el paisatge deixa de representar cap permanència històrica o cultural per a assemblar-se, cada vegada més, a una seqüència de panoràmiques efímeres que van desapareixent, substituïdes per altres de noves, exactament com passa amb els objectes i experiències que consumim, els quals, en tornar-se obsolets, són compulsivament reemplaçats per altres. Més que escenaris que fixen la nostra identitat al lloc, vivim, així doncs, amb una rotació d'imatges que acompanya la nostra mobilitat al territori i que caracteritza cada vegada més el paisatge que habitem.

La urbanització de les ciutats i el territori a Catalunya ha deixat, així doncs, en herència el pes de la *urbanització* (Muñoz, 2008) de manera clara i tangible.

En aquest context caracteritzat, per tant, per tot tipus de tendències uniformitzadores i pel resultat de la conformació d'unes regions metropolitanes integrades i comuns, l'existència d'espais que estableixen distincions, interrupcions o variacions en el gradient de densitat i ocupació urbana del territori vast, presenta un valor d'oportunitat i d'estratègia que aconsellaria la gestió d'aquest tipus de territori amb una especial cura, ambició i visió de futur. Aquest és el cas de territoris com, per exemple, els parcs agraris, els rius metropolitanos o les franges discontinues que encara testimonien els antics mosaics agrícoles. Uns paisatges diferents però amb el denominador comú del sòl no urbanitzable i que permeten albirar nous fulls de ruta per a proposar gestions més proactives, iniciatives més innovadores i projectes més actualitzats. El repte que així es planteja és el de reconèixer el valor de diversitat que aquest tipus de peces tenen al tauler d'escacs que representa el paisatge metropolità, on els espais en blanc son, en realitat, minoria, en el millor dels casos, i excepció, en el pitjor.

Els paisatges patrimonials: els conceptes de 'paisatge cultural' i 'paisatge ordinari' en la gestió dels territoris metropolitanos

Considerant el que s'ha explicat, la gestió d'aquells elements i característiques del territori que millor representen el que cada lloc té d'específic i peculiar ultrapassa en el moment actual el terreny de la gestió del patrimoni tal i com s'ha entès tradicionalment, en termes de política sectorial, per a fer part d'una nova agenda per a la sostenibilitat cultural dels territoris metropolitanos a partir de la gestió adequada dels seus paisatges.

En aquest sentit, una de les conseqüències més destacables del procés d'implementació del Conveni Europeu del Paisatge des de l'any 2000 ha estat la popularització creixent d'alguns conceptes que defineixen clarament la consolidació d'una nova cultura pel que fa a la gestió dels paisatges. Aquesta nova cultura del paisatge es pot resumir en tres processos complementaris esdevinguts durant els últims anys:

En primer lloc, s'ha consolidat la idea de la gestió del paisatge. Així, el concepte de gestió varia sensiblement l'orientació i els objectius anteriorment recollits per conceptes canònics com la preservació, conservació i protecció paisatgístiques.

En efecte, es tracta de tres conceptes tradicionalment orientats en relació a aquells paisatges caracteritzats be per les seves condicions d'excel·lència, be per ser considerats paisatges d'excepció, o be per haver esdevingut amb el temps paisatges de referència, institucionalitzats socialment i política. Avui dia però, aquests continguts no constitueixen els únics arguments amb els quals referir-se a la intervenció i gestió del paisatge.

Nous interessos com el reconeixement, la posada en valor i l'activació social, econòmica i cultural dels valors paisatgístics i patrimonials del territori, han posat de manifest les oportunitats per a integrar en el mapa dels nostres paisatges d'interès entorns sense qualitats d'excel·lència o excepció i fins i tot tradicionalment considerats al marge de l'imaginari col·lectiu en no fer part dels paisatges de referència institucionalitzats.

Sens dubte, el paisatge metropolità ha estat el laboratori on millor s'ha esdevingut aquest gir pel que fa als objectius i interessos de la gestió del paisatge en el moment actual.

En segon lloc, cal subratllar la importància i presència progressiva de conceptes nous, clarament fora dels debats acadèmics, tècnics i socials només uns anys enrere, com passa amb la noció de 'paisatge ordinari'. És a dir, aquells paisatges no necessàriament caracteritzats per condicions d'excel·lència, ni definits pel seu caràcter d'excepció, ni en absolut representatius de fets històrics, culturals o ideològics especialment remarcables en termes de l'imaginari col·lectiu establert, i per tant, en aquest sentit, no institucionalitzats com paisatges de referència. Per tant, parlaríem de paisatges sense interès des del punt de vista dels pressupòsits que tradicionalment han orientat les estratègies d'intervenció i gestió paisatgístiques. En realitat però, aquests paisatges han embolcallat la vida quotidiana en el passat i ho continuen fent en el moment present, amb la qual cosa presenten capacitats per a representar la cultura local reconeguda pels habitants d'un territori a partir de la seva identificació individual i col·lectiva amb elements concrets d'aquell paisatge de la vida quotidiana.

Parlem, per tant, de com la gestió -a partir del reconeixement, posada en valor i activació dels valors- d'aquests 'paisatges ordinaris' ha emergit com un camp de treball novedós i certament prometedor en termes d'afegir nous graus de valor pel que fa a la innovació i la creativitat a l'hora de planificar el territori.

Finalment, i en tercer lloc, s'ha fet cada vegada més tangible l'existència d'una nova mirada envers la petjada humana sobre el territori que ha valoritzat l'existència dels anomenats com 'paisatges culturals'. Aquest nou enfocament, integra les perspectives ambiental i cultural, tot posant de relleu la capacitat d'alguns paisatges concrets per a explicar la manera en que les societats del passat han transformat històricament l'espai a partir de l'organització del treball i l'establiment de relacions de tot tipus en el territori i en relació al seu medi.

Fins i tot acceptant la idea que qualsevol paisatge pot a priori definir-se com 'cultural' –en tant en quant aquell no deixa de representar la traducció directa sobre el territori d'una determinada cultura la qual en interactuar amb el medi el transforma–, el cert és que alguns paisatges específics mostren valors amb major i més remarcable capacitat per a posar de manifest i subratllar aquelles relacions entre una societat, el medi que habita i el territori que construeix.

Per tant, una extensa galeria de paisatges culturals, es presenten a partir de la seva capacitat per a representar i fer visible la traçabilitat de l'acció humana sobre el territori. És el cas dels paisatges romanents deixats en herència per l'agricultura, la pesca, la mineria i les activitats extractives tradicionals, o el treball industrial, però, igualment, per la construcció d'infraestructures funcionals primàries de tot tipus relacionades amb els processos d'implementació i desenvolupament d'aquelles activitats.

Així, elements com les conduccions hídriques derivades de l'agricultura intensiva; els camins ramaders; les instal·lacions industrials i energètiques de primera generació; o les infraestructures viàries i ferroviàries implementades en segles anteriors; tenen avui un clar paper potencial com a catalitzadors de noves estratègies de gestió del paisatge que plantegen iniciatives de *branding* paisatgístic, turisme cultural, desenvolupament econòmic local o conscienciació col·lectiva.

El que totes aquestes estratègies comparteixen i tenen en comú no és una altra cosa que l'afany per subratllar els valors diferenciadors que caracteritzen l'ADN paisatgístic d'uns entorns metropolitans com dèiem abans força transformats per les tendències uniformitzadores que modelen l'evolució territorial en un únic i mateix sentit.

Entendre els paisatges ordinaris com paisatges culturals: una nova agenda territorial

En realitat, aquesta comprensió creuada dels paisatges ordinaris en termes de paisatge cultural representa el treball amb una nova caixa d'eines pel que fa als principis, les estratègies, els instruments i les accions concretes d'intervenció i gestió paisatgístiques en territoris metropolitans.

Una caixa d'eines que resultaria de la consideració d'algunes qüestions clau com les dues que, de manera necessàriament sintètica i com a reflexió final, s'exposen a continuació i que tenen a veure amb una nova comprensió de les relacions entre paisatge i patrimoni pel que fa als projectes d'intervenció i gestió, sobretot en el cas del treball amb els paisatges culturals metropolitans:

D'una banda, una consideració dels paisatges ordinaris en termes de patrimonis emergents que exigeix una molt més ampla definició del concepte de patrimoni, encara massa ancorada en la preservació i conservació de les peces o elements de caràcter extraordinari, que sigui capaç d'incloure noves definicions i conceptes com el de 'patrimoni ordinari' en una diversitat de contextos de paisatge urbà, natural o agrari.

D'una altra banda, una visió molt més integradora de la gestió patrimonial quan aquesta s'apropa al paisatge. En aquest sentit, es requereix el pas de la visió excepcionalista, que selecciona únicament els elements de patrimoni individualment considerats, a una avaluació del context paisatgístic en el qual aquells elements d'alt interès s'inscriuen per tal d'emfatitzar encara més el seu sentit i significat no tant en termes de 'be cultural' sinó de 'paisatge patrimonial'.

Aquest reconeixement dels diversos elements patrimonials de diferent rang i jerarquia però íntimament relacionats entre ells tot constituint un paisatge, no només es revela com un element constitutiu del territori metropolità actual sinó que, al meu parer, és l'element central que estructura la matriu explicativa de les diferències i peculiaritats dels llocs representades pels seus paisatges.

Aquest factor de diversitat, és, sens dubte, un element de valor estratègic per a la planificació d'uns contextos territorials metropolitans caracteritzats per les tendències uniformitzadores, a cavall de la ciutat multiplicada i el camp urbanitzat, que aquí s'han resumit.

És també en aquest sentit que intervenir i gestionar els patrimonis de la metròpolis real assoleix tot el potencial com a eina efectiva per a garantir la sostenibilitat dels llocs i el futur dels paisatges però també per a evidenciar les clares possibilitats que tenim per a entendre el paisatge i el patrimoni, de manera creuada, com una nova font de valor del territori, encara poc reconeguda en tota la seva extensió i possibilitats, hàbil per a configurar noves estratègies de desenvolupament local i regional des de la innovació i la creativitat.

Referències

Ballard, James.Graham (2001) "The concentration city". A *J.G. Ballard. The complete short stories* (23-38). Flamingo. Londres (1ª ed. 1957).

Bauer, Gerard ; Roux, Jean-Michel (1976) *La rurbanisation ou la ville éparpillée*. Editions du Seuil, Paris.

Cerdà, Ildefons (1968) *Teoría General de la Urbanización y aplicación de sus principios y doctrinas a la reforma y ensanche de Barcelona*. Instituto de Estudios Fiscales, Barcelona (original de 1867).

Galdensonas, Mario (1996) "L'arquitectura d'exúrbia". A *Present i futurs. Arquitectura a les ciutats*. XIX Congrés de la Unió Internacional d'Arquitectes, UIA (34-39). Col·legi d'Arquitectes/Centre de Cultura Contemporània de Barcelona.

Ingersoll, Richard (1999) "Sprawlscape: il paesaggio come redenzione". A Rossi, Antonio; Durbiano, Giovanni; Governa, Francesca; Reiniero, Luca; Robiglio, Matteo, *Linee nel paesaggio: esplorazioni nei paesaggi della dispersione*, UTET Università, Torino, 1999.

Lòpez Redondo, Joan (2007) *Les migracions residencials extramunicipals a la regió metropolitana de Barcelona en el període 2002-2005*. Document de treball 29, Institut d'Estudis Territorials, Barcelona.

Muñoz, Francesc (2007) "La producció residencial de baixa densitat a la província de Barcelona". A Indovina, Francesco (coord.) *La ciutat de baixa densitat: lògiques, gestió i contenció* (p. 51-83). Diputació de Barcelona.

Muñoz Francesc (2008). *urBANALización. Paisajes comunes, lugares globales*. Gustavo Gili, Barcelona.

Muñoz, Francesc (2010) *Local, local! La ciutat que ve*. Catàleg de l'exposició commemorativa dels 30 Anys d'Ajuntaments Democràtics. Diputació de Barcelona/CCCB.

Muñoz, Francesc (2010) "La densitat urbana: de la ciutat de concentració al camp urbanitzat". A Fuster, Joan (ed) *L'agenda Cerdà. Construïnt la Barcelona metropolitana*. Ajuntament de Barcelona/editorial Lundwerg, Barcelona.

Muñoz, Francesc (2010) "Els estudis d'Impacte i Integració Paisatgística: eina de gestió de les transformacions territorials". A Busquets, Jaume; Muñoz, Francesc (dir.) *Guia d'Estudis d'Impacte i Integració Paisatgística* (13-21). Departament de Territori i Sostenibilitat, Generalitat de Catalunya; Observatori de la Urbanització, Departament de Geografia, Universitat Autònoma de Barcelona.

Muñoz, Francesc (2011, coord.) *Estratègies vers la ciutat de baixa densitat: de la contenció a la gestió*. Col. Estudis, Serie Territori 9. Diputació de Barcelona, Barcelona.

Nel-lo, Oriol (2001) *Ciutat de ciutats. Reflexions sobre el procés d'urbanització a Catalunya*. Empúries, Barcelona.

Observatori de la Urbanització (2006) *El procés d'urbanització a Catalunya, 1985-2005: la producció del territori residencial segons tipologies edificatòries i superfícies construïdes*. (Departament de Territori i Sostenibilitat, Generalitat de Catalunya). Departament de Geografia, Universitat Autònoma de Barcelona (MIMEO).

Relph, Edward (1987) *The modern urban landscape*, Croom Helm, London.

Venturi, Robert; Izenour, Steven; Scott Brown, Denise (1972) *Learning from Las Vegas. The forgotten symbolism of architectural form*. The MIT Press, Cambridge (1a ed. en castellà *Aprendiendo de Las Vegas. El simbolismo olvidado de la forma arquitectónica*. Gustau Gili, 1978).

Nota sobre l'autor

Francesc Muñoz és doctor en Geografia i professor a la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB). Ha rebut guardons com el premi a la millor tesi doctoral en atenció als valors humans a la enginyeria per la Càtedra Victoriano Muñoz Oms de la Universitat Politècnica de Catalunya (2004). S'ha especialitzat en urbanisme, planificació urbana i proposta d'estratègies territorials. Actualment, treballa en el disseny de projectes d'intervenció i gestió del paisatge a diferents tipus d'espais urbans i no urbanitzats. Ha participat com a expert a missions del Consell d'Europa referides a aquestes qüestions i ha estat professor convidat a universitats europees i americanes. Entre els seus treballs destaquen llibres com *urBANALización: Paisajes Comunes, Lugares Globales* (Gustau Gili, Barcelona, 2008) o *Estratègies vers la ciutat de baixa densitat: de la contenció a la gestió* (Diputació de Barcelona, 2011). Ha estat jurat a convocatòries de prestigi internacional, com els Premis *Rei Jaume I* (àrea d'Urbanisme, Paisatge i Sostenibilitat); específiques sobre temes urbans, com els Premis *City to City* (2012); o paisatgístics, com el Festival *BCN Llum Poblenou* (2018). Ha estat membre del Consell Assessor de l'Any *Cerdà* (2009-2010) i director del Congrés Internacional de cloenda d'aquest event: *Cerdà-Postmetròpolis: el govern de les regions metropolitanes al segle XXI*. Ha estat comissari de l'exposició commemorativa dels 30 Anys d'Ajuntaments Democràtics: *Local, Local! La ciutat que ve* (2010) i de l'exposició *La fàbrica de la llum*, guardonada amb el Premi Bonaplata a la difusió del Patrimoni (2014). Dirigeix la col·lecció de llibres *Paraula i Paisatge* (Àmbit editorial). Actualment, és director de l'Observatori de la Urbanització i del *Master's Degree in Landscape Intervention and Heritage Management* (UAB-MUHBA) a la Universitat Autònoma de Barcelona.